A. Kovalenko. Formation of social competence in children and adolescents: Analysis of Susan Spence’s approach from a modern perspective.

The article provides an integrative assessment of the possibilities of adapting Susan Hillary Spence's approach to forming social competence in children and adolescents in modern educational realities, particularly in distance learning. The concept of “social competence” is revealed to encompass the presence of social skills and the ability to apply them correctly in various life situations, demonstrating assertive behaviour. A comprehensive analysis of methodologies employed in the assessment of social development is conducted, including data collection from multiple sources (i.e. children, parents, teachers, peers), direct observation in natural social contexts, cognitive tests to assess emotions and identify conflict resolution strategies, and self-reported physiological responses. The Spence training programme is notable for its systematic approach to training, incorporating a range of practical exercises. These include modelling, role-playing, homework assignments, and social perception training. The programme utilises the “social detective” technique, emphasising structured and comprehensive learning. The distinctive features of applying Spence's approaches to students with special educational needs are identified, requiring a dual-vector approach — teaching relevant skills and creating an inclusive environment with adaptations for different disorders.

A thorough evaluation of the Spence methodology's adaptability in a distance learning context revealed that, despite the inherent challenges, including limited direct observation, distorted transmission of non-verbal signals, heightened parental control, and unequal access to the Internet, a substantial proportion of the presented pedagogical techniques can be effectively reproduced through the usage of contemporary digital tools and educational platforms that facilitate interactive communication, situation modelling, and individualisation of learning. However, it should be noted that a complete replication of this methodology remains unfeasible.

Key words: *social competence, social skills, social qualities, social anxiety, social disadaptation, social skills training, distance education, distance learning, children, adolescents.*

УДК 93/94:726.8(477.83)
DOI https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2025.105.12

Коваль Р. С.

ІСТОРІЯ ЛИЧАКІВСЬКОГО КЛАДОВИЩА У ПРАЦЯХ ІНОЗЕМНИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті розглянуті праці іноземних науковців про Личаківське кладовище у Львові. Встановлено, що перші окремі публікації польською мовою про цей некрополь авторства Władysław Ciesielski та Julian Markowski з’явилися наприкінці XIX століття. У 1929 році Witold Doliński надрукував працю “Cmentarz Łyczakowski w latach 1800-nych”, у 1937 році опубліковані два путівники – “Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim” (авторка Maria Baczyńska) та “Ilustrowany przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim” (автор Aleksander Medyński). Низка досліджень, які вийшли у 20–30 роках XX століття, стосується Польського військового меморіалу на Личаківському цвинтарі, зокрема, “Opieka nad grobami bohaterów w Wschodniej Małopolsce” (1929), “Orlętom: straż mogił polskich bohaterów: przewodnik po cmentarzu obrońców Lwowa” (1934), “Przewodnik po Cmentarzu Obrońców Lwowa. Staraniem i nakładem Straży Mogił Polskich Bohaterów we Lwowie w dwudziestą rocznicę powstania Towarzystwa” (1939). З-поміж інших книг про Польський військовий меморіал відзначаємо роботи Jan Wojciech Wingralek (2000; 2001) та Ryszard Jan Czarnowski (2022). Вагомий внесок у дослідження Личаківського некрополя зробив відомий історик Stanisław Sławomir Nicieja, опублікувавши наприкінці XX – на початку XXI століть серію ґрунтовних праць. Цінна інформація про некрополь та поховання міститься на сайтах “Cmentarz Łyczakowski” і “Pamięć Bliskich”. Ці публікації відкривають широкі перспективи для педагогічних та історичних досліджень, зокрема, можливостей використання некрополя в якості сучасного освітнього простору. Виявлено, що на даний час немає ґрунтовних робіт про Личаківське кладовище англійською, німецькою, французькою та іншими іноземними мовами, які могли б сприяти популяризації міста як важливого наукового, освітнього й культурного центру.

Ключові слова: *Личаківське кладовище, Львів, дослідження, путівник, монографія, історія, некрополістика, наука, освіта, педагогіка.*

У християнській культурі місця поховань є носієм певних емоцій та асоціацій. Кладовище – це організований та цілеспрямований простір, де відбувається сакралізація смерті шляхом поховання тіла. Кожен цвинтар відрізняється за певними ознаками та об’єктами, що є носіями інформації, яка легко сприймається в певній культурі. Відстеження похоронних звичаїв, релігійні ритуали, і, врешті, архітектура цвинтарів, дозволяє нам відтворити матеріальні та духовні досягнення поколінь [10, с. 32]. Протягом понад двохсот років існування Личаківського некрополя Львів був мультикультурним містом. Відносини між окремими народами були різноманітними. Іноді краще, іноді гірше, а іноді зовсім погано. Але навіть в останньому випадку Личаківський цвинтар був місцем, де щодня зустрічалися мешканці міста без жодних поганих намірів. На думку Tadeusz Maria Rudkowski, багато нагробків свідчить про те, що можна жити разом. Саме змішування українських та польських могил відображає ситуацію в місті [26, с. 229]. Розгляд праць про Личаківське кладовище, написаних іноземними науковцями,

відкриває широкі можливості для вивчення, серед іншого, розвитку науки у Львові та Галичині, адже на його території поховано багато визначних вчених.

Історія розвитку Личаківського кладовища у Львові привертала увагу багатьох закордонних, здебільшого, польських, науковців. Перші незначні за обсягом праці з'явилися наприкінці XIX століття: "Pomnikowe rysy z cmentarzy Lwowskich" (1890) [5] та "Cmentarz Łyczakowski w opisie "Pomnikowych rysów z cmentarzy lwowskich" Władysława Z. Ciesielskiego" (1890) [12]. У 1929 році Witold Doliński видав "Cmentarz Łyczakowski w latach 1800-nych" [8], у 1937 році побачили світ два путівники – "Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim" [3] та "Ilustrowany przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim" [13]. Вагомий внесок у дослідження цього некрополя зробив польський історик Stanisław Sławomir Nicieja, опублікувавши наприкінці XX – на початку XXI століть серію ґрунтовних праць [15; 16; 18; 19; 20]. У 2016 році Катажина Лоза та Христина Харчук видали путівник "Cmentarz Łyczakowski we Lwowie" [11]. З-поміж окремих статей відзначаємо «150 lat historii cmentarza Łyczakowskiego" (1938) [24], "Katalog grobów duchowieństwa rzymskokatolickiego, greckokatolickiego i ormiańskokatolickiego na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie" (1997) [30], "Cmentarz Łyczakowski we Lwowie" (2006) [26] та "Polskie Campo Santo we Lwowie" (2019) [21]. Низка досліджень, які вийшли у 20–30 роках XX століття, а також наприкінці XX – на початку XXI століть, стосується Польського військового меморіалу [7; 17; 22; 25; 27; 28; 29]. Katarzyna Jędraszczyk проаналізувала процес його відновлення, зокрема, проведення двосторонніх переговорів на різних рівнях місцевої та центральної влади України та Польщі, які тривали кілька років [10].

Мета статті полягає в аналізі праць з історії Личаківського кладовища у Львові, написаних іноземними науковцями.

Історик мистецтва та реставратор Tadeusz Maria Rudkowski (1920–2014) зазначає, що «кладовище – це своєрідний магічний простір, який надає інформацію про місцеву культуру та історію. Це не суперечить сакральному характеру цього місця. Навпаки, існує своєрідний зворотний зв'язок, який підсилює відповідні компоненти». Саме тому всі мешканці міста Львова, як колишні, так і нинішні, можуть по-справжньому пишатися тим, що в їхньому місті є цвинтар, який вважається одним із найгарніших – Личаківський некрополь [26, с. 230].

Це кладовище займає особливе місце в історії польської науки, адже на його території, починаючи з 1786 року, знайшли місце вічного спочинку безліч відомих особистостей, наприклад, юрист, історик права Oswald Balzer (1858–1933); математик, один із творців сучасного функціонального аналізу Stefan Banach (1892–1945); історик літератури Piotr Chmielowski (1848–1904); астроном Marcin Ernst (1869–1930); історик Ludwik Finkel (1858–1930); мистецтвознавець Mieczysław Gębarowicz (1893–1984); історик, журналіст, публіцист та львовознавець Franciszek Jaworski (1873–1914); славіст та етнограф Antoni Kalina (1846–1906); історик, архівіст, етнограф та публіцист Wojciech Kętrzyński (1838–1918); інженер та один із засновників наукової школи залізобетонного будівництва Adam Kuryłło (1889–1980); історик та археограф Franciszek Ksawery Liske (1838–1891); юрист-криміналіст Juliusz Makarewicz (1872–1955); мовознавець, історик літератури Antoni Józef Małecki (1821–1913); літературознавець, засновник львівської наукової історико-літературної школи Roman Pilat (1846–1906); філолог-романіст, засновник кафедри романської філології у Львівському університеті Edward Porębowicz (1862–1937); сходознавець Zygmunt Smogorzewski (1884–1931); філософ, засновник Львівсько-Варшавської філософської школи Kazimierz Twardowski (1866–1938) [15; 19; 20].

Журналіст та письменник Władysław Ciesielski (1842–1893) у 1890 році опублікував книжку "Pomnikowe rysy z cmentarzy Lwowskich", де надав коротку інформацію з історії львівських цвинтарів та інтерпретував символи на окремих нагробках [5]. Скульптор, автор багатьох пам'ятників у Львові Julian Marian Szeliga Markowski (1846–1903) у 1890 році видав, фактично, рецензію із власними міркуваннями та зауваженнями "Cmentarz Łyczakowski w opisie "Pomnikowych rysów z cmentarzy lwowskich" Władysława Z. Ciesielskiego" [12]. У 1929 році архітектор Witold Doliński (1880–1955), дослідник меморіальної скульптури на Личаківському кладовищі, став автором праці "Cmentarz Łyczakowski w latach 1800-nych", в якій представив власні рисунки нагробків, виконаних відомими скульпторами на території некрополя [8]. У 1937 році історик, журналіст та педагог Aleksander Medyński (1882–1940), котрий працював у гімназіях Тернополя та Львова, видав "Ilustrowany przewodnik po Cmentarzu Łyczakowskim". У путівнику автор надав коротку інформацію про кладовище, поховання відомих людей та відповідну карту [13]. Aleksander Medyński після встановлення на теренах Західної України радянської влади був заарештований та загинув за нез'ясованих обставин. У 1937 році Maria Baczyńska написала невеликий за обсягом путівник, який містив коротку інформацію про Личаківський та Янівський цвинтарі та відповідні карти обох кладовищ [3]. У 1938 році Bronisława Prendkówna опублікувала статтю «150 lat historii cmentarza Łyczakowskiego" у виданні "Przegląd Krajoznawczy". Авторка коротко описала Личаківський некрополь й діяльність найвідоміших скульпторів [24].

Найбільший внесок у дослідження Личаківського кладовища зробив відомий польський науковець Stanisław Sławomir Nicieja (1948). Його праці відзначаються багатством зібраних протягом десятиліть матеріалів з життя багатьох особистостей, похованих там. Історикиня Walentyna Najdus-Smolar (1909–2004), котра досліджувала соціальну історію Польщі протягом XIX та XX століть, у рецензії на першу книгу Stanisław Sławomir Nicieja "Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986» (1988) [15] зазначала, що «ця праця є цінним внеском в історію польських некрополів» [14, с. 840]. Stanisław

Sławomir Nicieja поділив свою монографію, яка одразу ж здобула популярність у Польщі та Україні, на п’ять розділів: I. «Історія Личаківського некрополя» (“Dzieje Łyczakowskiej nekropolii”) (тут і далі переклад автора); II. «Скульптори, нагробки, епітафії» (“Rzeźbiarze, nagrobki, epitafia”); III. «Сімейні похоронні каплиці на Личакові» (“Rodzinne kaplice grobowe na Łyczakowie”); IV. «Жалобні обряди та їх відображення в літературі» (“Obrzędy żałobne i ich odbicie w literaturze”); V. «Личаківський цвинтар – пантеон bene merentium” (“Cmentarz Łyczakowski panteonem bene merentium”). Останній розділ є найбільшим. Stanisław Sławomir Nicieja виділив чотири підрозділи: 1) «Солдати Костюшка та Наполеона» («Żołnierze Kościuszki i Napoleona”); 2) «Листопадові повстанці» (“Powstańcy listopadowi”); 3) «Конспіратори та державні в’язні» (“Spiskowcy i więźniowie stanu”); 4) «Січневі повстанці» (“Powstańcy styczniowi”); 5) “Bene merentium”. До останньої категорії автор включив видатних політичних, громадських, економічних, наукових та освітніх діячів, письменників, художників, музикантів та інших. Всього Stanisław Sławomir Nicieja перерахував 706 похованих осіб, вказуючи дати життя, рід занять та характер громадської діяльності [14, с. 842]. У своїй рецензії на книгу Walentyna Najdus-Smolar зазначає, «що у цьому розділі необхідно було б виділити всіх президентів міста Львова» [14, с. 842]. Це видання має альбомний характер та містить багато ілюстрацій. Більшість світлин зроблені самим автором [14, с. 843]. Доповнене і виправлене видання книги Stanisław Sławomir Nicieja про Личаківський некрополь вийшло у 1998 році під назвою «Łyczaków. Dzielnica za Styksem” [19]. Польсько-данський історик Emanuel Halicz (1921–2015), народжений у Львові, у рецензії відзначав, що «праця про Личаківське кладовище приваблює своєю тематикою, оригінальною структурою та різноманітністю матеріалів, на які опирався автор» [9, с. 578]. Робота містить 476 фотографій, переважна більшість з яких – це світлини нагробків та каплиць, збудованих відомими скульпторами та архітекторами, зроблені самим автором. Тексти на них є цінними документами про людей та епоху [9, с. 578]. Личаківський цвинтар займає центральне місце у книзі, проте простежується тісний зв’язок з феноменом міста, оскільки з самого початку Львів був багатонаціональним населеним центром [9, с. 579]. На думку Emanuel Halicz, «добре, що кілька сторінок праці присвячені також національно-культурному відродженню української нації у другій половині XIX століття. Не бракувало пояснень щодо причин такого важливого питання, як погіршення відносин між польським та українським населенням». Ця оригінальна та змістовна праця буде цікавою не лише історикам, а й широкому колу читачів, особливо тим, хто пов’язаний зі Львовом й спонукатиме до подальших досліджень історії цього міста та відносин між населенням, особливо між поляками й українцями [9, с. 579]. Наступне видання книги Stanisław Sławomir Nicieja “Ogród snu i pamięci. Dzieje Cmentarza Łyczakowskiego we Lwowie oraz ludzi tam spoczywających w latach 1786–2010» містить 4820 імен, в тому числі, 600 нових. Переважна більшість біограм ілюстрована прижиттєвими світлинами та фотографіями нагробків [20]. У передмові професор Stanisław Sławomir Nicieja зазначає – «Ця книга завершує моє понад 30-річне дослідження історії Личаківського цвинтаря у Львові. Я повертався туди багато разів з різною частотою. Я проводив цілі місяці у тіні цвинтарних дерев. За цей час я написав десятки наукових статей, дав десятки інтерв’ю та присвятив цій темі кілька великих книг: “Cmentarz Łyczakowski”, “Cmentarz Obrońców Lwowa”, “Łyczaków. Dzielnica za Styksem”, “Lwowskie Orlęta”, які розійшлися великими тиражами, загалом, понад 300 тисяч примірників. Ці видання мали сотні рецензентів не лише з університетських кафедр та у важливих польських та українських журналах, але також піддавалися оцінці та критиці львівських родин, розкиданих по всьому світу. Я отримав від них тисячі листів з виправленнями, коментарями, доповненнями та пропозиціями, які вплинули на остаточний вигляд наступних книг Личакова. Історія Личакова нескінченна. Кожна поїздка на цей цвинтар приносить нові відкриття. За 225 років його існування на цьому відомому некрополі поховано приблизно 400 000 людей, з яких, за оцінками, понад 10 000 перетнули так званий поріг посередності, тобто відзначилися чимось надзвичайним. Незважаючи на багато місяців, проведених на Личакові та в архівах Львова, я не відкрив багато таємниць, не розшифрував багато анонімних могил і не згадав усіх тих, хто цього заслужив. Історія часто буває невдячною та несправедливою, ревно приховуючи таємниці. Людина може здійснити найвеличніші речі, але якщо хтось не запише це у потрібний час, не зареєструє це в якомусь документі, то з роками ці діяння кануть у людське забуття» [20, с. 7–8].

У 2016 році вийшов друком путівник “Cmentarz Łyczakowski we Lwowie”, який містить, зокрема, історію кладовища, описи найцінніших нагробків та біографії понад 150 видатних людей, похованих на його території, а також екскурсійні маршрути. Окремі розділи стосуються Польського військового меморіалу, Листопадових та Січневих повстанців. Хоча книга адресована польським читачам і представляє передусім постаті, важливі для польської історії та культури, вона звертає увагу на видатних українців, похованих на цвинтарі, показуючи, зокрема, тих, чиї біографії були пов’язані з Польщею та поляками [11].

У 1997 році польський священник, теолог та історик Józef Franciszek Wołczański (1959) у журналі “Nasza Przeszłość” надрукував дослідження про могили римо-католицького, греко-католицького та вірмено-католицького духовенства на Личаківському цвинтарі [30]. У той час (кінець XX століття) сам автор зазначав, що «хоча цей список аж ніяк не повний, все ж, враховуючи постійне занедбання та спустошення Личаківського кладовища, він являє собою спробу зібрати воєдино імена, які дуже скоро можуть бути стерті з їхніх кам’яних пам’ятників. Їхні могили можуть зникнути та бути забутими, але не їхня роль в історії Церкви та внесок у культуру колишнього польського східного кордону» [30, с. 374].

Польський історик мистецтва та реставратор Tadeusz Maria Rudkowski (1920–2014) звернув увагу на той факт, що «кам'яні нагробки, якщо вони не виготовлені з граніту або інших дуже твердих порід, рано чи пізно зазнають деградації, що призводить до розпаду. Швидкість таких процесів визначається, перш за все, рівнем забруднення атмосфери газами промислового та транспортного походження. У Львові не було великих промислових підприємств, тому процес деградації каменю просувається повільніше» [26, с. 229]. Саме тому автор акцентує на важливості реставраційних робіт, які повинні здійснюватися постійно.

Stanisław Sławomir Nicieja у власній оглядовій статті "Polskie Campo Santo we Lwowie" (2019) зазначив, що одним із факторів, які визначають ландшафтно-парковий характер Личаківського некрополя, було розміщення пам'ятників високої художньої вартості, які зображують алегоричні фігури та образи померлих, в перших рядах окремих полів [21, с. 60]. Він також акцентує на оригінальні оздоблення нагробків, де представлений майже весь античний та християнський посмертний символізм. Авторами найцінніших пам'ятників на Личаківському кладовищі були скульптори та архітектори різних національностей, зокрема Hartman Witwer, Anton Schimser, Jan Schimser і Leopold Schimser, Abel Maria Perier, Paul Eutele, Parys Filippi, Cyprian Godebski, Julian Markowski, Antoni Kurzawa, Tomasz Dykas, Tadeusz Barącz, Leonard Marconi, Witold Rawski, Władysław Gawliński, Jan Nalborczyk, Luna Amalia Drexler, Janina Reichert-Toth та Zygmunt Kurczyński [21, с. 60]. На думку Stanisław Sławomir Nicieja, Львів був багатим купецьким містом, розташованим на перехресті торговельних шляхів. Це заохочувало до будівництва дорогих нагробків та цвинтарних каплиць для заможної буржуазії та високооплачуваних державних службовців того часу [21, с. 61].

У 2019 році Христина Харчук та Marcin Kozarzewski видали ґрунтовну працю про найпомпезнішу каплицю на Личаківському цвинтарі, яка належала родині Барчевських (поле 70). Мета дослідників полягала у розширенні знань про цю каплицю на основі джерел, доступних в архівах та музеях Львова [4].

Кладовище є джерелом культурної інформації. Могили та цвинтарі, особливо місця поховань героїв війни, є також місцями пам'яті [10, с. 32]. Важливу роль у працях про Личаківський некрополь відіграють дослідження про Польський військовий меморіал, або ж, згідно польського трактування, Цвинтар Оборонців Львова / Cmentarz Obrońców Lwowa. Katarzyna Jędraszczyk на основі матеріалів, наданих Генеральним консульством Республіки Польща у Львові, коментарів і статей у пресі того часу в Україні та Польщі, проаналізувала основні етапи його реконструкції й відновлення. Аналіз також стосується ставлення обох народів до місць пам'яті та історичної політики, пов'язаної зі Львовом та Личаківським цвинтарем [10, с. 31]. До 1939 року про Польський військовий меморіал вийшли друком такі основні праці: "Opieka nad grobami bohaterów w Wschodniej Małopolsce" (1929) [27], "Orlętom: straż mogił polskich bohaterów: przewodnik po cmentarzu obrońców Lwowa" (1934) [22], "Przewodnik po Cmentarzu Obrońców Lwowa. Staraniem i nakładem Straży Mogił Polskich Bohaterów we Lwowie w dwudziestą rocznicę powstania Towarzystwa" (1939) [25]. Професор Stanisław Sławomir Nicieja, автор праць "Cmentarz Obrońców Lwowa" (1990) [16], "Cmentarz Orląt Lwowskich" (2006) [17], "Lwowskie Orlęta: Czyn i legenda" (2009) [18] зазначав, що «Цвинтар Оборонців Львова став місцем патріотичних святкувань та роздумів над складною історією Польщі» [17].

Ще один відомий дослідник цього некрополя Jan Wojciech Wingralek (1940–2019), котрий брав безпосередню участь у його відновленні, у 2000 році опублікував книгу "Spotykajmy się tam, gdzie lwowskie śpią orlęta: notatki z lat 1987–1994-1998–1999-2000» [28], а в 2001 році – книгу-альбом "Tam, gdzie lwowskie śpią Orlęta", проілюстровану численними світлинами з історії Польського військового меморіалу [29]. У ній містяться шокуючі, таємно зроблені фотографії знищення цвинтаря радянським танком 25 та 26 серпня 1971 року – у день свята Матері Божої Ченстоховської [29]. В альбомі також представлена детальна фотодокументація з реставрації цвинтаря працівниками варшавської компанії "Energopol" та відданими своєму місту львів'янами [29]. У 2022 році вийшла чергова праця про цей некрополь "Legenda Orląt", яку написав історик та мистецтвознавець Ryszard Jan Czarnowski [7].

З-поміж вебсайтів, які стосуються Личаківського кладовища, виділяємо "Cmentarz Łyczakowski" [6] та "Pamięć Bliskich" [23]. На них представлена актуальна інформація про розвиток некрополя упродовж кількох століть; поховання відомих та малознаних персон, віднайдені могили, а також їхнє розташування на території; скульпторів і будівничих, котрі доклалися до створення каплиць, пам'ятників та нагробків; реставраційні проєкти; тематичні екскурсійні маршрути тощо.

У християнстві смерть, поховання та могили померлих належать до сфери сакрального, почуттів та емоцій, а отже, все, що з цим пов'язане, торкається найглибшої приватності та вимагає делікатності. Таким чином, цвинтар стає особливим місцем, який потребує поваги та захисту [10, с. 33].

Кладовища є одним із засобів для розуміння минулих епох та окреслюють їхнє значення у сучасному світі. Некрополі мають також велику освітню цінність, адже є справжніми музеями просто неба. Екскурсії на кладовища дають змогу представити альтернативні способи навчання та мислення в неформальному середовищі [2].

Сьогодні ми вбачаємо необхідність в окремих ґрунтовних працях, присвячених професійній діяльності людей, котрі поховані на Личаківському кладовищі, оскільки це дасть змогу визначити основні напрями розвитку різних галузей науки у Галичині від кінця XVIII до наших днів та розробити відповідну періодизацію [1].

Висновки. Вивченням Личаківського кладовища у Львові займався ряд іноземних дослідників. Найбільшим є внесок Stanisław Sławomir Nicieja. Їхні публікації відкривають широкі перспективи для педагогічних та історичних досліджень, зокрема, можливостей використання некрополя в якості сучасного освітнього простору.

На жаль, сьогодні немає ґрунтовних праць про Личаківський некрополь англійською, німецькою, французькою та іншими іноземними мовами.

Наші подальші студії стосуватимуться некропольного та генеалогічного видів туризму на прикладі Личаківського цвинтаря.

Використана література:

1. Коваль Р. Історія Личаківського цвинтаря у працях українських дослідників. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 83. т. 2, 2025. С. 296–302. https://doi.org/10.24919/2308–4863/83–2-44
2. Коваль Р. Кладовище як освітній простір. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип. 85. т. 1, 2025. С. 336–342. https://doi.org/10.24919/2308–4863/85–1-51
3. Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. Lwów, 1937. 25 s.
4. Charczuk Kr., Kozarzewski M. Mauzoleum Barczewskich na cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie. Kwerenda archiwalna. Lwów, Warszawa, Michałowice, 2019. 98 s.
5. Ciesielski W. Pomnikowe rysy z cmentarzy Lwowskich. Cz. 1. Lwów, 1890. 98 s.
6. Cmentarz Łyczakowski. URL: https://cmentarzlyczakowski.pl/
7. Czarnowski R. J. Legenda Orląt. Warszawa : Wydawnictwo Rytm, 2022. 304 s.
8. Doliński W. Cmentarz Łyczakowski w latach 1800-nych. Lwów, 1929. 4, s. [5], tabl. 23.
9. Halicz E. “Łyczaków. Dzielnica za Styksem”, Stanisław Sławomir Nicieja, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1998: [recenzja]. *Przegląd Historyczny,* T. 90, № 4, 1999. S. 578–579.
10. Jędraszczyk K. Polityka pamięci i konflikt o miejsca pamięci w praktyce bilateralnej. Studium przypadku Cmentarza Orląt Lwowskich. *Acta Humanistica Gnesnensia / Gnieźnieńskie Prace Humanistyczne*. T. XXII, 2020. S. 31–72.
11. Łoza K., Charczuk Ch. Cmentarz Łyczakowski we Lwowie. Przewodnik. Wrocław : Ossolineum, 2016. 346 s.
12. Markowski J. Cmentarz Łyczakowski w opisie “Pomnikowych rysów z cmentarzy lwowskich” Władysława Z. Ciesielskiego. Lwów, 1890. 27 s.
13. Medyński A. Przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim. Lwów, 1937. 119 s.
14. Najdus W. “Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986», Stanisław Sławomir Nicieja, Wrocław, 1988: [recenzja]. *Przegląd Historyczny*, T. 80, № 4, 1989. S. 840–843.
15. Nicieja S. S. Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1988. 450 s.
16. Nicieja S. S. Cmentarz Obrońców Lwowa. Wrocław–Warszawa–Kraków : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1990. 469 s.
17. Nicieja S. S. Cmentarz Orląt Lwowskich. *Niepodległość i Pamięć*. T. 13, № 3 (24), 2006. S. 239–266.
18. Nicieja S. S. Lwowskie Orlęta: Czyn i legenda. Warszawa : Wydawnictwo Iskry, 2009. 312 s.
19. Nicieja S. S. Łyczaków. Dzielnica za Styksem. Wrocław–Warszawa–Kraków : Ossolineum, 1998. 571 s.
20. Nicieja S. S. Ogród snu i pamięci. Dzieje Cmentarza Łyczakowskiego we Lwowie oraz ludzi tam spoczywających w latach 1786–2010. Opole, 2011. 544 s.
21. Nicieja S. S. Polskie Campo Santo we Lwowie. *Res Cresoviana*, 2, 2019. S. 59–75.
22. Orlętom: Straż mogił polskich bohaterów: przewodnik po cmentarzu obrońców Lwowa. W szesnastą rocznicę. Lwów, 1934. 52 s.
23. Pamięć Bliskich. URL: https://pamiecbliskich.com/
24. Prendkówna B. 150 lat historii cmentarza Łyczakowskiego. *Przegląd Krajoznawczy*, № 10–12, 1938. S. 176–183.
25. Przewodnik po Cmentarzu Obrońców Lwowa. Staraniem i nakładem Straży Mogił Polskich Bohaterów we Lwowie w dwudziestą rocznicę powstania Towarzystwa. Lwów, 1939. 8, s. 93, [2].
26. Rudkowski T. Cmentarz Łyczakowski we Lwowie. *Niepodległość i Pamięć*, 13/3 (24), 2006. S. 219–238.
27. Weber M. Opieka nad grobami bohaterów w Wschodniej Małopolsce. Słowo wstępne: Cmentarze Lwowa napisał Józef Białynia Chołodecki. Lwów, 1929. 51 s.
28. Wingralek J. W. Spotykajmy się tam, gdzie lwowskie śpią orlęta: notatki z lat 1987–1994–1998–1999–2000. 2 wyd., popr. i uzupełn. Warszawa : Instytut Lwowski, 2000. 123 s.
29. Wingralek J. W. Tam, gdzie lwowskie śpią Orlęta... Warszawa : Instytut Lwowski w Warszawie, 2001. 159 s.
30. Wołczański J. Katalog grobów duchowieństwa rzymskokatolickiego, greckokatolickiego i ormiańskokatolickiego na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie. Nasza Przeszłość. T. 87, 1997. S. 323–374.

References:

1. Koval R. (2025). Istoriia Lychakivskoho tsvyntaria u pratsiakh ukrainskykh doslidnykiv [History of the Lychakiv cemetery in the works of Ukrainian researchers]. *Aktualni pytannia Bun. 48. humanitarnykh nauk*. Vyp. 83. T. 2. S. 296–302. https://doi.org/10.24919/2308–4863/83–2-44 [in Ukrainian].
2. Koval R. (2025). Kladovyshche yak osvitnii prostir [Cemetery as an Educational Space]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* Vyp. 85. T. 1. S. 336–342. https://doi.org/10.24919/2308–4863/85–1-51 [in Ukrainian].
3. Baczyńska M. (1937). Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim [Guide to the Lychakiv and Janowski cemeteries in Lviv]. Lwów, 25 s. [in Polish].
4. Charczuk Kr., Kozarzewski M. (2019). Mauzoleum Barczewskich na cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie. Kwerenda archiwalna [Mausoleum of Barczewski’s family at the Lychakiv Cemetery in Lviv. Archival research]. Lwów, Warszawa, Michałowice, 98 s. [in Polish].
5. Ciesielski W. (1890). Pomnikowe rysy z cmentarzy Lwowskich. Cz. 1 [Monumental features from Lviv cemeteries. Part 1]. Lwów, 98 s. [in Polish].
6. Cmentarz Łyczakowski [Lychakiv Cemetery]. URL: https://cmentarzlyczakowski.pl/ [in Polish].

7. Czarnowski R. J. (2022). Legenda Orląt [The Legend of the Eaglets]. Warszawa : Wydawnictwo Rytm, 304 s. [in Polish].
8. Doliński W. (1929). Cmentarz Łyczakowski w latach 1800-nych [Lychakiv Cemetery in the 1800s]. Lwów. [in Polish].
9. Halicz E. (1999). "Łyczaków. Dzielnica za Styksem". Stanisław Sławomir Nicieja, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1998: [recenzja] [Łyczaków. Space beyond the Styx. Stanisław Sławomir Nicieja, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1998: [review]]. *Przegląd Historyczny.* T. 90, № 4. S. 578–579. [in Polish].
10. Jędraszczyk K. (2020). Polityka pamięci i konflikt o miejsca pamięci w praktyce bilateralnej. Studium przypadku Cmentarza Orląt Lwowskich [Policies of Memory and the Conflict of Memorial Sites in Bilateral Practice. A Case Study of the Cemetery of the Defenders of Lwów]. *Acta Humanistica Gnesnensia / Gnieźnieńskie Prace Humanistyczne.* T. XXII. S. 31–72. [in Polish].
11. Łoza K., Charczuk Ch. (2016). Cmentarz Łyczakowski we Lwowie. Przewodnik [Lychakiv Cemetery in Lviv. Guide]. Wrocław : Ossolineum, 346 s. [in Polish].
12. Markowski J. (1890). Cmentarz Łyczakowski w opisie "Pomnikowych rysów z cmentarzy lwowskich" Władysława Z. Ciesielskiego [The Lychakiv Cemetery in the description of "Monumental features from Lviv cemeteries" by Władysław Z. Ciesielski]. Lwów, 27 s. [in Polish].
13. Medyński A. (1937). Przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim [Guide to the Lychakiv Cemetery]. Lwów, 119 s. [in Polish].
14. Najdus W. (1989). "Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986", Stanisław Sławomir Nicieja, Wrocław, 1988: [recenzja] [Lychakiv Cemetery in Lviv in the years 1786–1986. Stanisław Sławomir Nicieja, Wrocław, 1988: [review]]. *Przegląd Historyczny.* T. 80, № 4. S. 840–843 [in Polish].
15. Nicieja S. S. (1988). Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986 [Lychakiv Cemetery in Lviv in the years 1786–1986]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 450 s. [in Polish].
16. Nicieja S. S. (1990). Cmentarz Obrońców Lwowa [Cemetery of the Defenders of Lwów]. Wrocław–Warszawa–Kraków : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 469 s. [in Polish].
17. Nicieja S. S. (2006). Cmentarz Orląt Lwowskich [Cemetery of the Lviv Eaglets]. *Niepodległość i Pamięć*. T. 13, № 3 (24). S. 239–266 [in Polish].
18. Nicieja S. S. (2009). Lwowskie Orlęta: Czyn i legenda [The Lviv Eaglets: Deed and Legend]. Warszawa : Wydawnictwo Iskry, 312 s. [in Polish].
19. Nicieja S. S. (1998). Łyczaków. Dzielnica za Styksem [Łyczaków. Space beyond the Styx]. Wrocław–Warszawa–Kraków : Ossolineum, 571 s. [in Polish].
20. Nicieja S. S. (2011). Ogród snu i pamięci. Dzieje Cmentarza Łyczakowskiego we Lwowie oraz ludzi tam spoczywających w latach 1786–2010 [Garden of Sleep and Memory: The History of the Lychakiv Cemetery in Lviv and the People Resting There in 1786–2010]. Opole, 544 s. [in Polish].
21. Nicieja S. S. (2019). Polskie Campo Santo we Lwowie [Polish Campo Santo in Lviv]. *Res Cresoviana*, 2. S. 59–75 [in Polish].
22. Orlętom: Straż mogił polskich bohaterów: przewodnik po cmentarzu obrońców Lwowa. W szesnastą rocznicę [For the Eaglets: Guarding the graves of Polish heroes: a guide to the cemetery of the defenders of Lwów. On the sixteenth anniversary]. (1934). Lwów, 52 s. [in Polish].
23. Pamięć Bliskich [Memory of Loved Ones]. URL: https://pamiecbliskich.com/ [in Polish].
24. Prendkówna B. (1938). 150 lat historii cmentarza Łyczakowskiego [150 years of history of the Lychakiv Cemetery]. *Przegląd Krajoznawczy.* № 10–12. S. 176–183. [in Polish].
25. Przewodnik po Cmentarzu Obrońców Lwowa. Staraniem i nakładem Straży Mogił Polskich Bohaterów we Lwowie w dwudziestą rocznicę powstania Towarzystwa [Guide to the Cemetery of the Defenders of Lwów. Thanks to the efforts and support of the Guard of Graves of Polish Heroes in Lviv on the twentieth anniversary of the Society's establishment] (1939). Lwów, 8, s. 93, [2]. [in Polish].
26. Rudkowski T. (2006). Cmentarz Łyczakowski we Lwowie [Lychakiv Cemetery in Lviv]. *Niepodległość i Pamięć*, 13/3 (24). S. 219–238 [in Polish].
27. Weber M. (1929). Opieka nad grobami bohaterów w Wschodniej Małopolsce. Słowo wstępne: Cmentarze Lwowa napisał Józef Białynia Chołodecki [Caring for graves of heroes in Eastern Little Poland. Foreword: Cemeteries of Lviv written by Józef Białynia Chołodecki]. Lwów, 51 s. [in Polish].
28. Wingralek J. W. (2000). Spotykajmy się tam, gdzie lwowskie śpią orlęta: notatki z lat 1987–1994-1998–1999-2000 [Let's meet where the Lviv's eaglets sleep: notes from 1987–1994-1998–1999-2000]. 2 wyd., popr. i uzupełn. Warszawa : Instytut Lwowski, 123 s. [in Polish].
29. Wingralek J. W. (2001). Tam, gdzie lwowskie śpią Orlęta... [Where the Lviv Eaglets sleep]. Warszawa : Instytut Lwowski w Warszawie, 159 s. [in Polish].
30. Wołczański J. (1997). Katalog grobów duchowieństwa rzymskokatolickiego, greckokatolickiego i ormiańskokatolickiego na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie [A Catalogue of Graves of Roman Catholic, Greek Catholic and Armenian Catholic Clergy in the Łyczakowski Cemetery in Lwów]. Nasza Przeszłość. T. 87. S. 323–374 [in Polish].

R. Koval. Lychakiv Cemetery in the Works of Foreign Researchers.

This article examines foreign scholarly works about Lychakiv Cemetery in Lviv. The analysis reveals that the earliest Polish publications on the necropolis were produced by Władysław Ciesielski and Julian Markowski in late 19th century. Subsequently, Witold Doliński published "Cmentarz Łyczakowski w latach 1800-nych" in 1929, followed by two guidebooks in 1937: Maria Baczyńska's "Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim" and Aleksander Medyński's "Ilustrowany przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim". Several studies from the 1920s and 1930s focused specifically on the Polish War Memorial at Lychakiv Cemetery, including "Opieka nad grobami bohaterów w Wschodniej Małopolsce" (1929), "Orlętom: straż mogił polskich bohaterów: przewodnik po cmentarzu obrońców Lwowa" (1934), and "Przewodnik po Cmentarzu Obrońców Lwowa. Staraniem i nakładem Straży Mogił Polskich Bohaterów we Lwowie w dwudziestą rocznicę powstania Towarzystwa" (1939). More recent scholarship on the Polish War Memorial includes works by Jan Wojciech Wingralek (2000; 2001) and Ryszard Jan Czarnowski (2022). The historian Stanisław Sławomir Nicieja made a particularly significant contribution to Lychakiv necropolis research through his comprehensive publications in the late 20th and early 21st centuries. Additional valuable information about the necropolis can be found on the websites "Cmentarz Łyczakowski" and "Pamięć Bliskich". These publications open up prospects for pedagogical and historical research, in particular, the

possibilities of using the necropolis as a modern educational space. The research identifies a significant gap in thorough studies, as no comprehensive publications about Lychakiv Cemetery exist in English, German, French, or other major international languages. Such publications could promote the city’s recognition as an important scientific, educational, and cultural center.

Key words: *Lychakiv cemetery, Lviv, research, guidebook, monograph, history, cemetery studies, science, education, pedagogy.*

УДК 378.147:54:005.336.1(045)
DOI https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2025.105.13

Кухнюк О. В., Снісар О. А., Коцюруба В. П., Ліфер К. О.

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ SOFT SKILLS НА ЗАНЯТТЯХ З ХІМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті висвітлено педагогічний потенціал хімічних дисциплін у формуванні ключових soft skills у здобувачів освіти медичних спеціальностей. Акцентовано на актуальності розвитку гнучких навичок у контексті воєнного стану, трансформацій освітнього процесу та зростання вимог до емоційної, когнітивної й комунікативної стійкості медичного фахівця. Обґрунтовано, що сучасна медична освіта має інтегрувати формування soft skills як складову підготовки майбутніх фахівців до ефективної роботи в умовах психологічного тиску, нестабільного середовища та міждисциплінарної взаємодії. Розглянуто м’які навички, що мають безпосереднє практичне значення для медичної діяльності: критичне мислення, емоційна стійкість, адаптивність, командна взаємодія, відповідальність, лідерство, етичність, цифрова грамотність, самоорганізація. Проаналізовано сучасні педагогічні підходи до їх розвитку під час вивчення хімії: проблемно-орієнтоване навчання, ситуаційне моделювання, кооперативна робота, дискусійні методи, проєктна діяльність, інтеграція міждисциплінарних завдань. Подано приклади реалізації зазначених технологій у Черкаській медичній академії, що демонструють ефективність інтерактивних методів у формуванні міжособистісних і когнітивних компетентностей. Наголошено на ролі викладача як фасилітатора освітнього середовища, що сприяє саморозвитку, рефлексії, емоційній регуляції, розвитку мовної та соціальної гнучкості здобувачів освіти. Окреслено можливості цифрових симуляцій, кейсів і позааудиторної активності як засобів розвитку soft skills у складних умовах навчання. Зроблено висновок про доцільність цілеспрямованої інтеграції soft skills в програми медичних закладів освіти як стратегії підготовки конкурентоспроможного, мобільного, адаптивного та гуманістично орієнтованого фахівця нового покоління.

Ключові слова: *soft skills, медична освіта, хімічні дисципліни, міжособистісна компетентність, інтерактивні методи, професійна стійкість, педагогічні підходи, критичне мислення, адаптивність.*

В умовах стрімких суспільних трансформацій, спричинених повномасштабною війною, професійне становлення майбутніх медиків набуває нових змістів. Сучасна медична освіта має не лише забезпечити фахову підготовку, а й сформувати soft skills, необхідні для ефективної роботи в умовах невизначеності, психологічного тиску та обмежених ресурсів. Йдеться про вміння співпрацювати в колективі, приймати відповідальні рішення в екстремальних ситуаціях, здійснювати конструктивну комунікацію з пацієнтами та їхніми родинами, зберігаючи при цьому емоційну стабільність і професіоналізм.

Вивчення хімічних дисциплін у медичному закладі може стати дієвим інструментом формування цих компетентностей. Організація групових лабораторних робіт, проєктна діяльність, аналіз проблемних ситуацій створюють умови для розвитку комунікабельності, відповідальності, гнучкості мислення, уміння працювати в кризових умовах. Наприклад, моделювання дій у разі хімічного ураження або забруднення – не лише підвищує професійну підготовку, а й формує здатність швидко приймати рішення, взаємодіяти з колегами та координувати дії.

В умовах війни особливо актуальними стають емоційна стійкість, критичне мислення та командна взаємодія. Саме ці якості дозволяють медикам надавати допомогу в надзвичайних ситуаціях, підтримувати пацієнтів і зберігати ефективність у межах нестабільного середовища. Тому формування soft skills на заняттях із хімічних дисциплін має розглядатися не як додатковий, а як стратегічно важливий компонент фахової підготовки студентів-медиків.

Проблематика формування soft skills у студентів медичних спеціальностей активно досліджується в сучасній педагогічній науці. Особливої уваги вона набула в контексті трансформацій освітнього процесу в умовах воєнного стану та зростання вимог до професійної гнучкості фахівців. Зокрема, О. Безвугляк, М. Черепанова та В. Сухацька [1] акцентують увагу на важливості розвитку гнучких навичок у здобувачів освіти медичної галузі в умовах кризових ситуацій, підкреслюючи значущість командної взаємодії, емоційної стійкості й здатності до адаптації. І. Іваненко та С. Гордійчук [3] розглядають загальні компетентності майбутніх медиків у структурі стандартів медичної освіти, подаючи їх у вигляді трирівневої моделі.